

Hvad er historie? I

Karsten Thorborg. Debatindlæg i Fortid & Nutid 1982:

Poul A. Jørgensen har fra sit sympatiske lille enmandsforslag i Haarby spurgt en række historikere og andre professionelle meningsformidlere om deres syn på historien.¹ Det er unægtelig et åbent spørgsmål at skulle besvare på nogle få sider, og det kan ikke undre, at de 10 bidragydere har svaret essayistisk og ud fra meget forskellige perspektiver og positioner. F.eks. har rektor emeritus Erik Lund skrevet om historie som dannelsesfag i gymnasiet, mens undervisningsinspektør Kamma Struwe har anlagt et mere videnssociologisk perspektiv. Men der er ingen uenighed mellem dem. Begge essays er skrevet ud fra en traditionel humanistisk position, og de supplerer blot hinanden ved perspektivernes forskellighed. I andre tilfælde er der derimod tale om dybtgående positionel uenighed. Det gælder således Benito Scocozza og Johs. Sløk, der som de eneste af samlingens bidragydere har formuleret teorier om, hvad der måtte være historiens drivkræfter; men fra henholdsvis en marxistisk og en idealistisk position. Sådan har Poul A. Jørgensen imidlertid netop ønsket det, fremgår det af hans forord. »Måske bliver en læser anfægtet af denne artikel, en anden bekræftet af hin. Det væsentlige spørgsmål er jo, hvad du mener, historien er« (s. 8). Bogen skal altså stimulere til personlig stillingtagen. Desuden mener han, at der er sket en opblødning af de senere års dogmatiske positioner, og at tiden er inde til samtale.

Man kan have sine tvivl om, at et sådant historiesynenes supermarked skulle være et særlig godt middel til at fremkalde kvalificeret stillingtagen og debat. I hvert fald ville det stille store krav til redaktøren om at skaffe bidrag med tilstrækkelig argumentationsdybde og repræsentativitet. Men sådan har Poul A. Jørgensen ikke opfattet opgaven. Han har taget den litterært og common sense. I sit ganske korte forord giver han indtryk af at være åben overfor spørgsmålet om, hvad historie måtte være, men det er en åbenhed, som blot betyder, at han selv indtager en relativistisk position, hvor betoningen helt er lagt på den personlige mening, ikke på spørgsmålet om denne menings rigtighed. At udvikle et bevidst historiesyn bliver på den måde reduceret til i sidste instans at være et spørgsmål om at identificere sine smags- og værdipræferencer. Som han har formuleret sin opfattelse, kunne læseren få det indtryk, at den udgør en slags metaramme for al fornuftig diskussion om historiesyn, men ikke alle bogens bidragydere ville kunne acceptere dette, f.eks. ikke Scocozza, og den har aldrig været uanfægtet.

Der er i sig selv ingen grund til at gøre mere ud af Poul A. Jørgensens korte og uprætentiøse forord, men det er et godt udgangspunkt for at skitsere nogle positioner, som det er vigtigt at skelne mellem, og som bogens bidrag kan sættes i relation til. Han skriver, at historien er et mysterium, men at vi er nødt til at systematisere den, og at vi gør det af hensyn til nutiden. I den historieteoretiske debat er en sådan position blevet hævdet med styrke fra mange sider, bl.a. af Charles A. Beard i hans opgør med den amerikanske ranketradition,² og den er blevet betegnet som »præsentsismen«.³ Dens erkendelsesteoretiske forudsætning er, at kun det konkrete er virkeligt, og som sådan er fortidens virkelighed -»history as past actuality« - uerkendbar. Historikeren kan aldrig gengive fortidens virkelighed »wie es eigentlich gewesen ist«. Kildekritik og videnskabelige

¹ Hvad er historie. Forlaget i Haarby, 1981, med bidrag af Per Stig Møller, Erik Lund, Hans Henningsen, Benito Scocozza, Hans-Ole Hansen, Johs. Sløk, David Gress, Elsa Gress, Erland Porsmose og Kamma Struwe.

² Written history as an act of faith, 1934, optrykt i Hans Meyerhoff: The philosophy of history in our time, 1959 s. 140-51. Jvf. også That noble dream, 1935, optrykt i Fr. Stern: Varieties in history, 1956 s. 315-28.

³ Adam Schaff: Historie og sandhed; (dansk overs.) 1977 s. 87-123.

metoder kan fastslå kendsgerninger og formulere andre begrænsede teorier om denne virkelighed, gengive den kan de ikke, og selv de etablerede kendsgerninger findes kun i historikerens hoved.⁴ Hans afgrænsning af emnet, udvælgelse af kendsgerninger og strukturering af emnet er et bevidst eller ubevidst udtryk for hans tidsbundne forudsætninger og interesser. Sammenlignet med det 19. århundredes empiristiske traditioner er præsentismen langt mere selvreflekteret og åben overfor spørgsmålene om historikerens aktive funktion i forskningsprocessen, dennes historiske betingethed og historikerens samfundsmæssige ansvar. Men prisen herfor har været opgivelsen af det klassiske sandhedskrav. I stedet sættes, hvad jeg vil kalde et redelighedskrav om at respektere etablerede kendsgerninger og om ikke at skjule de organiserende synspunkter og værdier. Problemet om den konstruktive historiske erkendelses forhold til den fortidige - og nutidige - virkelighed voldte herhjemme allerede Kr. Erslev problemer. Og selv om de fleste praktisk arbejdende historikere nok forudsætter, at deres teorier handler om virkelige strukturer og processer i fortiden, bliver de ofte bløde i knæene, når de skal forsvare sig mod præsentisternes erkendelsesteoretisk funderede påstand om, at deres »systematiseringer« af fortiden nødvendigvis blot er en gruppeintegrerende ideologi. Erslev prøvede at løse dilemmaet ved at give videnskabskravet om erkendelsens almengyldighed og kejseren hver sit: for historieforskningen fastholdt han et subjektfor nægtende empiristisk videnskabsideal, men til gengæld ønskede han at bryde en lanse for den præsentistiske historieskrivnings berettigelse.⁵ Som påvist af Povl Bagge i 1940 er imidlertid også den snævre historiske forskning »subjektiv« i Erslevs forstand. Al (historisk) erkendelse er subjektbetinget, men det udelukker ikke idealet om dens almengyldighed. Det var Erslevs videnskabsbegreb, der var uholdbart. »Et historisk arbejdes videnskabelige karakter afhænger af, i hvor høj grad iagttagelserne er rigtige, bearbejdelsen logisk og begge dele eller en af delene original«, skrev han og ændrede på grundlag af dette videnskabskriterium Erslevs principielle skel mellem historisk forskning og uvidenskabelig, men meningsgivende historieskrivning, til at være et skel mellem videnskabelig historieforskning/ -skrivning og historisk belletristik.⁶ Om netop denne formulering af et kriterium for historiens videnskabelighed er den stærkest mulige er et spørgsmål, som ikke skal diskuteres på dette sted.⁷ Det afgørende er, at Bagge har brudt med Erslevs subjektfor nægtende kendsgerningspositivisme for den historiske forskning og med det tilsvarende anskuelighedskrav for historieskrivningen, og at han har formuleret et heuristisk videnskabskriterium, som gør en rationel diskussion om de historiske produkters

⁴ Carl L. Becker: What are historical facts?, 1955, optrykt i Meyerhoff anf. værk s. 120-37. Becker sammenligner f.eks. Cæsars overskridelse af Rubicon og mordet på Lincoln som henholdsvis anskuelige begivenheder og som udvalgte historiske kendsgerninger.

⁵ Kr. Erslev: Historieskrivning. Grundlinier til nogle Kapitler af Historiens Theori, 1911

⁶ Povl Bagge: Om historieforskningens videnskabelige karakter. Historisk Tidsskrift 10 rk. V s. 367 & 368. Leo Tandrup har benægtet, at Erslev forstod forskellen mellem historieforskningen og historieskrivningen som andet end en gradsforskel. Som begrundelse herfor anfører han, at Erslev var klar over, at også kildekritikken og den egentlige forskning var subjektafhængige. Det afgørende er imidlertid, at Erslev fastholdt et subjektfor nægtende videnskabsyn, og at han derfor søgte at begrænse det subjektive element mest muligt for historieforskningens vedkommende. Hans opfattelse af historieskrivningen var derimod præsentistisk. Leo Tandrup: Ravn II, 1979 s. 304-21. Jvf. Povl Bagge: Dr. Leo Tandrup og Kr. Erslevs afhandling »Historieskrivning«, Historisk Tidsskrift bd. 80 1980 s. 452-57. Jeg har selv skrevet om historiesynet hos Erslev i Historisk Teknik i Hist. 7, 1974 og i Arbejdsrapporter til historisk metode, 1975/76 s. 1-15 & 41-46.

⁷ Bagge skriver andetsteds i afhandlingen, at historikerens udvælgelse af kendsgerninger ikke er vilkårlig. »Han bedømmer de enkelte faktorerets betydning efter deres rolle i en betydningsfuld kausalsammenhæng» (s. 370). Og at proportionerne i helhedsbilledet ikke må være »væsentlig urigtige, målt med forskningens øjeblikkelige standpunkt.» (s. 360). Hvis disse krav skal bringes ind under definitionen, må ordet »iagttagelse» i det mindste tolkes meget bredt.

almengyldighed mulig, selv om de behandler omfattende emner og måtte være skrevet ud fra et engagement i nutidens problemer.⁸ Det er det brud, Collingwood har kaldt »den kopernikanske revolution i historieteorien«, nemlig forståelsen af det skifte, den moderne historieforskning har foretaget fra troværdighedskritik af beretninger til realkritikkens kendsgerningsudnyttelse. Det var herhjemme Erslev, der med sit begreb om levningsudnyttelse tog det første skridt til at tematisere dette brud, men først Bagge tog konsekvensen af det ved at beskrive forskningsprocessen som udvælgende, skabende og kritisk i Collingwoods forstand.⁹

Med denne normative forståelse af den historiske forskningsproces har Bagge foretaget et afgørende brud med det 19. århundredes empiristiske traditioner, og han har i det mindste distanceret sig markant fra præsentismens radikale erkendelsesrelativisme, selv om også han kalder sig »relativist«. Det er blot en relativisme, som væsentlig indskrænkes af fagets videnskabelige metoder.¹⁰ I sin fornemme afhandling, *Historiesyn og historieforskning*, fra 1952 har Bagge begrundet, hvorfor en sådan relativisme efter hans mening er uomgængelig. For det første er det ofte praktisk umuligt at dømme om, hvilken af flere konkurrerende historiske teorier, specielt årsagsforklaringer, der er den rigtigste. Denne usikkerhed giver et spillerum for historikernes individuelle historiesyn i betydningen: opfattelse af, hvilke kræfter der er de afgørende for historiens forløb. For det andet er udvalgsprincippet et uundgåeligt vilkår for historieforskningen, Dels er de potentielle historiske emner ubegrænsede, dels er de enkelte emner uudtømmelige. For det tredje er historikeren selv et historisk væsen og hans erkendelsesmuligheder begrænsede af hans tid og biografi. Men disse forhold udelukker ikke principielt idealet om en fuldstændig forståelse af fortidens virkelighed i dens erkendbare strukturer og fulde kompleksitet. Det er en praktisk bestemt »relativisme«, der realistisk betoner historikerens begrænsninger og erkendelsens historicitet.

I forhold hertil synes Bagge imidlertid at tage et afgørende skridt over i en principiel relativistisk position, når han i polemikken mod Martin A. Hansen taler om »relativismens onde cirkel« og indirekte begrundet denne med indsigt i erkendelsens subjektbetingethed og i forskerens aktive funktion i forskningsprocessen.¹¹ Sådan er han i det mindste blevet forstået, og forudsætningen for en sådan principiel relativisme er en naiv-realistisk virkelighedsopfattelse.

En position, der drager konsekvensen af indsigt i den historiske erkendelsens historicitet og af »udvalgsprincippet« uomgængelighed uden at ende i en erkendelsesrelativistisk eller en erkendelsesidealistisk position, vil jeg kalde »perspektivisme«. ¹² Den bryder med forudsætningen om, at kun det konkrete er virkeligt, og forstår den historiske erkendelse som svar på spørgsmål, uanset om disse angår konkrete forhold eller f.eks. forklarende dynamiske strukturer. Historien

⁸ Ib Thiersen har i sin hegelianske kritik af Bagge vendt dette forhold på hovedet. Efter hans mening repræsenterer historieskrivningen i Erslevs forstand »den nødvendige objektivitet«, mens historieforskningen betegner »den tilfældige objektivitet«. Han mener, at Bagge med sit videnskabskriterium har inkorporeret historieskrivningen under denne »tilfældige objektivitet«. Ib Thiersen: *Povl Bagge's historiesyn*. *Historievidenskab* 2, 1975.

⁹ Povl Bagge: *Historiesyn og historieforskning*. Trykt i *Videnskab og livssyn* i serien *Mennesket og tiden* VII, 1952 s. 71 f. R. G. Collingwood: *The Idea of History*, 1946 s. 246. Jvf. Bernard Lonergan: *Method in Theology*, 1971 s. 205. Det er dette skifte fra troværdighedskritik til realkritik, Kai Hørby har forsøgt at indkredse historiografisk med begreberne »forskning« og »eksperiment« i foredraget *Den ældre historiske kritik i Danmark*, trykt i *Historisk Tidsskrift* bd. 80 1980 s. 341-54.

¹⁰ Povl Bagge: *Historie som videnskab*. *Nordisk Tidsskrift for Vetenskap, Konst och Industri* 1942 s. 493f

¹¹ s. 84f.

¹² Jvf. Bernard Lonergan: nævnte værk s. 214-20 og Wolfgang J. Mommsen: *Social conditioning and social relevance of historical judgments*, *History and Theory*, Beiheft 17, 1978.

forstås hverken som et deterministisk eller teleologisk system eller som et mysterium, men den er så umådelig og kompleks, og historikerne er så involverede i den, at de må spørge ud fra deres begrænsede og historisk betingede perspektiver. Det indebærer imidlertid ikke, at de ikke kan finde sande svar på deres spørgsmål, eller at deres spørgen ikke i sidste instans intenderer at bidrage til en historisk helhedsforståelse.¹³ Det er muligt, at man i et givet tilfælde må opgive at finde en definitiv forklaring på et fænomen, men det betyder ikke, at dette ingen årsager har haft eller, at der ikke kan formuleres et heuristisk sandhedskriterium. Afgørelsen af, om en given historisk hypotese er sand, beror på en rationel dom om dens overensstemmelse med de relevante data.¹⁴ Og sandhedskriteriet herfor er, at alle relevante data er taget i betragtning, at alle relevante spørgsmål er stillet og besvaret, at svarene rammer plet, og at de er usårlige.¹⁵ Om det i et konkret tilfælde er lykkedes, må kritikken og senere forskning vise, men den bevidste uddifferentiering af domsniveauet gør det muligt at bryde med den principielle erkendelsesrelativisme såvel som med erkendelseidealismen, ligesom bevidstgørelsen om at indsigter fremkommer som respons på undren og spørgen gjorde det muligt at bryde med empirismens afbildningsteori for erkendelsen.

Tilbage er præsentisternes betoning af historikerens ansvar. Man kan finde sande og sandsynlige svar på både væsentlige og uvæsentlige spørgsmål - væsentlige i forhold til videnskabens interne videreudvikling eller mere direkte i forhold til praktisk-etiske behov i samtiden. At drive historisk forskning er også at handle, og hermed rejses ansvarlighedsspørgsmålet. Som alle andre må historikeren afveje en række hensyn i sin handlen, og kriteriet for moralsk objektivitet er, at han har taget og afvejet alle relevante hensyn. Hvori disse består, er det hans eget ansvar at afgøre, men spørgsmålet ligger ikke uden for den rationelle sfære.¹⁶

Som historiker vil det være nærliggende, om forskeren tillægger sin handlemådes konsekvenser for fagets udvikling og for det faglige miljø særlig vægt, men der er også de videregående spørgsmål om hans forsknings samfundsmæssige betydning i bred forstand. Og det er fremfor alt det spørgsmål, bidragerne til Poul A. Jørgensens samling har søgt at besvare på et alment plan. De har ud fra forskellige perspektiver og positioner procederet historiens sag for en ikke-faglig jury. Johs. Sløk mener, at vi er ved at miste forbindelsen til de kulturkonstituerende myter og dermed vor kulturbetingede identitet. Mens Scocozza omvendt mener, at den slags forsøg på »at grave de »almene fælles« kulturværdier frem« er kvælende for en virkelig beskæftigelse med historien (s. 67). Men bogens tyngdepunkt udgøres af en gruppe bidrag, hvis positioner strækker sig fra en

13 Herved inddrages også historikerens spørgeaktivitet under videnskabens begreb. Det er ellers den rationelle kerne i Ib Thiersens kritik af den »tilfældige objektivitet«, at historikerens valg af emne lægges uden for videnskabsbegrebet. »Hvad, hvorfor og til hvad der udvælges er ligegyldigt, det er blot mere eller mindre interessant eller væsentligt. Hvad der har betydning er således kun den videnskabelige gyldighed«. Anf. arb. s. 41.

14 Sml. m. Bagges citat fra A. D. Jørgensen: »Efter min egen erfaring må jeg antage; at dette er vejen til at blive istand til historisk forfatterarbejde: først at finde en kerne, en ledende eller forklarende tanke i den fremragende mands livsgerning, i en tidsalder, i en række af tildragelser osv.« Men når »det første skridt til at blive historiker ... er det at kunne finde en samlende tanke i emnet, så er det andet det at overveje denne tanks berettigelse efter en omhyggelig undersøgelse af det overleverede; dertil kræves megen selvovervindelse og tålmodighed«. Det er en erfaren og selvreflekteret historikers skelnen mellem, hvad der siden er blevet kaldt henholdsvis »the context of discovery« og »the context of verification«. Citeret fra Povl Bagge: Om historieforskningens videnskabelige karakter s. 376.

15 Bernard Lonergan: anf. værk s. 191. Jvf. mine Arbejdsrapporter til historisk metode s. 59f. Det er det samme kriterium, vi spontant anvender i dagligdagen og for forståelsen af den intenderede mening med en tekst. Jvf. Arbejdsrapporterne s. 76ff

16 Nogle af de filosofiske forudsætninger for denne position findes behandlet i Bernard Eric Jensen: Et bidrag til revisionen af metodelærens grundlag. Historisk Tidsskrift bd. 76 1976.

erslevsk skelnen mellem »grundforskning« og »anvendt videnskab« (s. 24) til en rendyrket præsentistisk position. Det første gælder bidragene fra Per Stig Møller, Elsa Gress og til dels David Gress. De vil ligesom Erslev afskærme historievidenskaben fra ethvert nutidigt engagement, og de lyser på det grundlag al »ideologisk« historievidenskab i band som intellektuel uredelighed og manipulation. Og det uanset om der er tale om traditionel humanistisk historieskrivning eller om moderne normativ teoriformidlet historievidenskab af f.eks. marxistisk eller psykoanalytisk observans. Efter således at have amputeret historieforskningen for værdier og mening, bryder de nok en lanse for betydningen af at forholde sig til historien, men vel at mærke rent personligt. Som »anvendt videnskab« må historien nemlig kun bruges som kunstnerisk inspirationskilde og som individuelt erfaringsgrundlag. Så vidt jeg kan bedømme på det foreliggende grundlag er i hvert fald Per Stig Møllers og Elsa Gress' position prækritisk i Collingwoods forstand og uforenelig med moderne samfundsanalyse.¹⁷

Så er askovforstander Hans Henningsen mere folkelig og åben overfor historikerens nutidsbestemte engagement. Han har foruden Grundtvig læst både Popper og Adorno og vil erstatte overtroen på den »autonome fornuft« med en bevidstgørelse af de egne levede traditionssammenhænge. Hans spørgen er altså styret af et kollektivt nutidigt perspektiv, og det er reale traditionssammenhænge, han forsøger at forstå. At han tillige fælder domme om disse traditioners værdi for det menneskelige samfund er måske ikke helt konsekvent med hans historistiske værdifilosofi, men uhyre fornuftigt. På det grundlag skulle der være gode betingelser for en frugtbar meningsudveksling med adskillige marxister, selv om Henningsen synes at opfatte netop dem som arvtagere af den farlige »superhumanisme« (s. 49). Mens Henningsens position befinder sig i grænsezonen mellem den præsentistiske og den perspektivistiske position, argumenterer den unge museumsinspektør fra Kerteminde, Erlend Porsmose, for den præsentistiske positions uomgængelighed.

Der er altså virkelig adskillige positioner og perspektiver at blive anfægtet af i bogen, og den vil sikkert navnlig finde god anvendelse i forskellige former for undervisning, hvor en lærer kan lede samtalen og klare begreberne. Men dens brugsværdi begrænses af, at redaktøren for det første ikke har sikret sig, at de enkelte bidrag har fået en argumentationsdybde, som gør det muligt at identificere positionerne ordentligt og tage stilling til dem. Og for det andet af, at han ikke har sørget for en bedre repræsentativitet af samlingens positioner. Navnlig har den en klar og meget unuanceret antimarxistisk slagside. - Det er dog ellers især marxisterne, der har udfordret de etablerede humanistiske og positivistiske positioner. Og hvis der er tale om en vis opblødning af 70ernes hårdt optrukne fronter, hvad jeg tror er rigtigt, var det vel især mellem og om de parter samtalen skulle føres. Men derfor kan man selvfølgelig have udbytte af at læse de enkelte bidrag, selv om kvaliteten er stærkt svingende. Især har jeg haft fornøjelse af at læse Lejreforsøgscentrets Hans-Ole Hansens meget personlige sokratiske dialog, Gensyn med øksen. Han er åbenbart ikke for ingenting søn af Martin A. Hansen. Det er en underfundig refleksion over dennes essay, Øksen, fra Tanker i en Skorsten, og de to essays bør læses sammen.

Jeg har i denne blanding af en anmeldelse og et historieteoretisk debatindlæg lagt vægten på det sidste. Mit hovedanliggende har været at skelne mellem den præsentistiske og den perspektivistiske grundposition, og Poul A. Jørgensens samling har for så vidt blot været en anledning hertil. Men den har vist mig behovet for at forsvare en aktiv humanistisk historieforskning og -skrivning mod beskyldninger for at være principielt uvidenskabelig..

17 En god indførelse i tre af dette århundredes historievidenskabelige hovedretninger findes nu på dansk i Georg G. Iggers: *Moderne historievidenskab*, 1980 med en vigtig efterskrift af Bernard Eric Jensen.